

**РЕЦ. НА: ИСТЕР ДЖ. М. СОВЕТСКОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ
СТРОИТЕЛЬСТВО. СИСТЕМА ЛИЧНЫХ СВЯЗЕЙ И
САМОИДЕНТИФИКАЦИИ ЭЛИТЫ В СОВЕТСКОЙ РОССИИ /
ДЖ. М. ИСТЕР ; ПЕР. С АНГЛ. Т. Н. САРАНЦЕВОЙ. –
М. : РОССПЭН ; ФОНД «ПРЕЗИДЕНТСКИЙ ЦЕНТР
Б. Н. ЕЛЬЦИНА», 2010. – 255 с.**

Історії Радянського Союзу не бракувало дослідницького інтересу з боку західних науковців як у часи існування цієї держави, так і після її розпаду. Причин існує безліч, починаючи від «холодної війни» і завершуючи бажанням пізнати владу й суспільство унікальної комуністичної країни. До західних праць про СРСР можна поставити багато питань і знайти в них не менше суперечливих моментів, тенденційних висновків, однак переважна більшість цих досліджень вельми якісні.

Книга Дж. М. Істера про радянське державне будівництво зацікавила насамперед тим, що є новою (англомовний оригінал вийшов 2007 р. у видавництві Cambridge University Press), написана на основі невідомих і недоступних раніше джерел, а також представляє авторське бачення того, як доволі слабка більшовицька держава поширила свою владу на величезні багатонаціональні території. Інтерпретативна частина дослідження і становить найбільший інтерес.

Аналізована праця побачила світ у серії «История сталинизма», яку започаткували російське видавництво «РОССПЭН» та Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина». 5 грудня 2007 р., у чергову річницю сталінської конституції, було представлено перші 5 книжок проекту, наступного року видано ще 28. А всього епоху Й. Сталіна мали репрезентувати 100 томів, присвячених різним аспектам радянського минулого – партії, внутрішній та зовнішній політиці держави, економіці, культурі, повсякденному життю громадян СРСР. У серії представлено роботи як російських дослідників (хоча таких менше), так і зарубіжних, результати праці котрих були й надалі лишалися б недоступними для широкого загалу російськомовних читачів.

Дж. М. Істер – американський дослідник у галузі Political Science, PhD, професор Бостонського університету. Коло його наукових інтересів становить порівняльна політологія (*comparative*

politics), сфокусована на Східній Європі. Тому й дослідження перших десятиліть радянського державного будівництва є працею з історії становлення та діяльності еліти в СРСР, працею, що виконана в руслі міждисциплінарного підходу з залученням наукового інструментарію політології.

Книга складається з передмови, трьох розділів, бібліографії та іменного покажчика. Автор послідовно розглядає структуру й самосвідомість післяреволюційної еліти, неформальні джерела влади у СРСР, внутрішньодержавний конфлікт і зміну обмежень на владу, що показує, яким чином система особистих взаємин і самосвідомість еліти як неформальні джерела влади впливали на могутність держави.

Пишучи про радянські еліти – центральну і регіональні – та їхню взаємодію / протистояння, науковець спирається на теоретичну базу порівняльної політології, яка дає змогу розглянути історію перших 20 років становлення системи влади у СРСР під іншим кутом зору. Не вдаючись до подробиць використаного політологічного підходу, можна стисло окреслити його суть: процес державного будівництва – це не лише створення бюрократичного апарату (та партійної структури у випадку з Радянським Союзом), а й вплив місцевих еліт та їхніх особистих зв'язків з елітами політичного центру на розподіл влади в державі. І якщо механізм цього розподілу вироблено одразу, він працює стабільно і є запорукою «довгого» існування держави, інакше – крах. Тому висновки Дж. М. Істера можна узагальнити так:

- партійні керівники на місцях перебували у неформальних стосунках між собою, що склалися в часи громадянської війни; просування кар'єрними сходинками відбувалося на основі цих взаємин;
- місцева еліта з колишніх командирів війни відмежовувала себе від решти партійного та

державного апарату, яка походила з інтелігенції чи колишніх службовців царського режиму; та еліта сприймала участь у революції як чинник легітимації її влади і впливу на інших, зокрема й на центр;

- використання центром неформальних відносин для побудови бюрократичного та партійного апарату на місцях спостерігалось в перші роки становлення Радянського Союзу, проте надалі така система спричинила конфлікт центру з регіональними керівниками в боротьбі за владу;
- намагання змінити механізми обмеження влади на користь тієї чи іншої сторони призвели до «великого терору», чим Сталін зруйнував попередні неформальні зв'язки еліти на місцях і підпорядкував її центру, однак новий тип відносин Москви з підлеглими партійними й державними структурами і надалі містив неформальні зв'язки між службовцями та партійцями, тоді як останні, призначені з центру, вже не виявляли бажання протистояти йому задля отримання ширших повноважень.

Насамкінець дослідник робить висновок, що СРСР припинив існувати через згадані обмеження на владу та їх зміни впродовж існування держави. Неформальні взаємини місцевих еліт становили водночас силу і слабкість радянського режиму. Силу – бо завдяки ним постав державний апарат на початках існування СРСР і функціонував надалі, оскільки на місцеві посади призначали осіб із кола довірених, надійних партійців. Слабкість – бо міжособистісні стосунки ставали причиною зміщення з посади (наприклад, М. Хрущова), адже еліта на місцях прагнула тримати владу у своїх руках і запобігала створенню ефективного, керованого з центру «інфраструктурного» апарату.

Під час читання й аналізу книги увагу привертає широка джерельна база. Автор залучив фонди із двох архівних установ – збірники документів компартії та приватні архіви кількох провідних більшовиків того часу. Дж. М. Істер використовував і матеріали періодики (усього 13 видань) та збірники документів, видані в різний час. Зважаючи на зацікавленість елітами, дослідник не оминув і мемуарну прозу. У контексті такого дослідження *ego*-документи видаються чи не найдоречнішими, оскільки партійні постанови й офіційні видання, зрозуміло, не містять відомостей про світогляд більшовиків.

Праця Дж. М. Істера спонукає до роздумів з історії СРСР. По-перше, регіональні керівники на початку функціонування радянського режиму постають в іншому світлі: це особи, які сприймають своє становище як елітарне на місцевому

рівні, тому вважають, що більше влади має зосереджуватися саме в їхніх руках, а залежність від центру повинна бути мінімальною. По-друге, реформування державного й партійного апарату в 1920–1930 рр. розглянуто не у хронології подій та їхніх наслідків, а через причини й перебіг «знизу»; через участь і протидію місцевих службовців. На цей аспект дослідники досі майже не звертали увагу. По-третє, причини репресій у 1930-х рр. бостонський професор вбачає у намаганні Сталіна передати владу регіональних структур до центру, тобто встановити контроль над місцевою елітою. Прийнятним і, схоже, єдиним можливим для «вождя» стало фізичне знищення представників тієї еліти.

Загалом праця Дж. М. Істера – це одна зі спроб переглянути погляди на радянське минуле, будівництво держави рад, її слабкість та силу як політичного організму, причини розпаду. Утім, на нашу думку, її важко зарахувати до певної усталеної історіографічної школи. Книга радше є постревізіоністською і, можливо, й сама започаткує новий напрям дослідження. Автор у передмові наголошує на відмінності дослідження від звичайних трактувань радянського державного будівництва, яка полягає в тому, що в центрі уваги перебуває державна еліта, а не центральне керівництво. На відміну від дослідників часів «холодної війни», Дж. М. Істера важко звинуватити в упередженості: використання прийомів риторики в цілому характеризується безсторонністю викладу, відсутністю оцінок певних подій, осіб і явищ. Праця написана в руслі конструктивізму, тобто подієва історія стає у ній другорядною – автор реконструює процеси державного життя «знизу», враховуючи позиції його учасників.

Водночас багато запитань породжує політологічний аспект дослідження. Чи взагалі можна щодо Радянського Союзу використовувати західні моделі державного будівництва? І чи це не є звичайне пристосування історичних подій до теоретичного конструкта або навпаки – конструкта до подій? Бо ж досягнути причини краху СРСР лише в контексті влади та службовців, що її мали, репрезентували, застосовували, видається якщо не простим, то спрощеним завданням. Більше того, навряд чи взагалі можна до кінця зрозуміти механізми становлення більшовицького режиму: те, що відбувалося в країні рад, було і лишається надто унікальним, а може, й неповторним в історичній перспективі.

Отже, дослідження Дж. М. Істера – історіографічне джерело однієї зі сторінок радянської дійсності – державного будівництва. Автор розуміє його як складний процес, участь у котрому

взяли й місцеві еліти, а причини занепаду Радянського Союзу вбачає у кризі розподілу влади, що виникла під час створення вертикалі влади. Тож праця американського дослідника – це чергова наукова спроба пояснити явища кінця 1980-х – початку 1990-х рр. у СРСР крізь призму внут-

рішніх суперечностей у функціонуванні держави. А наскільки висновки американського науковця правомірні, покажуть майбутні дослідження, які неодмінно з'являться, зважаючи на постійні пошуки нових підходів й удосконалення методології.

М. Kornienko

REVIEW OF THE BOOK: ESTHER J. M. SOVIET STATE BUILDING. SYSTEM OF PERSONAL RELATIONS AND SELF-IDENTIFICATION OF THE ELITE IN SOVIET RUSSIA / J. M. ESTHER ; TRANSL. FROM ENGLISH T. SARANTSEVA. – MOSCOW : ROSSPEN ; FOND “BORYS YELTSYN’S PRESIDENT CENTER”, 2010. – 255 p.

Матеріал надійшов 27.03.2012